

A. De Geest

Nieuwe sociale bewegingen en de verzorgingsstaat

Inleiding

In deze bijdrage willen we vanuit een aantal invalshoeken een schets brengen van de verhouding tussen de verzorgingsstaat en de nieuwe sociale bewegingen.

Vooreerst zullen we enkele conceptuele uitklaringen geven. Vooral het definiëren van sociale bewegingen en "nieuwe sociale bewegingen" roept vele problemen op. Vervolgens wordt de relatie tussen verzorgingsstaat en nieuwe sociale bewegingen geanalyseerd op drie niveaus:

- in welke mate heeft de verzorgingsstaat zelf het ontstaan en de groei van de nieuwe sociale bewegingen mede bepaald ?
- welke plaats neemt de verzorgingsstaat in in de ideologie van de nieuwe sociale bewegingen ?
- hoe heeft de verzorgingsstaat gereageerd op het opkomen van nieuwe sociale bewegingen en welk strategisch scenario wordt in de toekomst het meest waarschijnlijk ?

1. Definities

1.1. De verzorgingsstaat

Aan de ene kant van de relatie plaatsen we dus een staatsapparaat, een politiek gezagsorgaan, dat vooral sinds de tweede wereldoorlog steeds meer gekenmerkt werd door haar marktcorrecterend optreden middels o.a. inkomenshervreiding, sociale zekerheid en het ondersteunen van welzijnsvoorzieningen. In deze bijdrage komt vooral het laatstgenoemde aspect van het overheidsoptreden aan bod: de overheid als subsidieerder en organisator van een reeks welzijnsvoorzieningen in de meest brede betekenis van het woord, op het terrein van onderwijs, gezondheidszorg, openbaar vervoer, vrijetijdsbesteding, kortom van de hele reproductiesfeer. Heel het "maatschappelijk middenveld" van gespecialiseerde en professionele dienstverlening rekenen we dus in eerste instantie ook bij het overheidsapparaat. We miskennen daardoor de relatieve autonomie van dit maatschappelijk middenveld en de specifieke problemen die deze met zich brengt (Van Doorn, 1978: 17-46). Er zullen verderop dan ook nuanceringen dienen aangebracht te worden als bepaalde stellingen naar de situatie in Vlaanderen toe worden geconcretiseerd. Toch vonden we het zinvol om "de verzorgingsstaat" tot een quasi-actor te reduceren, omdat zo een aantal rationaliteiten, die op het globale staatsoptreden betrekking hebben, kunnen aangegeven worden en omdat de relationele aspecten tussen verzorgingsstaat en nieuwe sociale bewegingen duidelijker in beeld kunnen gebracht worden.

1.2. Sociale bewegingen

Een sociale beweging wordt vaak gedefinieerd als een massaal, spontaan en niet georganiseerd gedrag, een protest tegen gevestigde waarden en belangen, een handelen dat zich buiten en tegen het institutioneel kader van de samenleving afspeelt. In dergelijke omschrijvingen komen ideeën naar boven, die reeds aanwezig waren bij de eerste theorievormingen over sociale bewegingen.

Sociale bewegingen zijn inderdaad steeds een thema van studie geweest in de sociologie, zij het vaak in de marginaliteit. Het

begrip werd voor het eerst door Marx gehanteerd en betekende zoveel als de arbeidersbeweging of de klassenstrijd (Heberle, 1968: 439). Toch wordt als "founding father" van de sociologie van sociale bewegingen gewoonlijk Le Bon vooropgezet. In zijn in 1895 verschenen werkje Psychologie des foules kenmerkt hij "menigten" (massa-bijeenkomsten, volksopstanden, revoluties) als een geheel van individuen die hun persoonlijkheid hebben laten varen en wier ideeën en gedragingen geleid worden door een collectief onbewustzijn. De verklaring voor het ontstaan van deze menigten zoekt hij in fenomenen als mentale besmetting en suggestibiliteit, vergelijkbaar met het hypnoseverschijnsel (Le Bon, 1895).

In de verdere ontwikkeling van de sociologie van sociale bewegingen werd op deze ideeën verder gebouwd en kwamen twee kenmerken centraal te staan, namelijk dat het zou gaan om spontaan en irrationeel gedrag en dat het zich zou afspelen buiten de gevestigde en erkende sociale cultuur en structuur van een samenleving. (1)

Ook al vertrekt men tegenwoordig niet meer van het negatief waarde-oordeel dat bij die vroegere omschrijvingen vooropstond (vaak integendeel), toch vertonen de huidige definities nog een aantal gebreken. Ten eerste wordt met dergelijke definities het perspectief, de belevingswereld van de participanten aan sociale bewegingen niet overstegen, zodat bepaalde objectieve fenomenen uit het oog verloren worden. Zo zal verderop in deze bijdrage bijvoorbeeld gewezen worden op de mogelijkheid dat nieuwe sociale bewegingen zeer functioneel kunnen worden voor een verzorgingsstaat die zijn verzorgingstaken wil inperken zonder al te veel legitimatieproblemen. Ten tweede ontbreekt vaak het dynamisch element. Er wordt wel op gewezen dat sociale bewegingen de samenleving willen veranderen maar er wordt onvoldoende aangegeven dat ook sociale bewegingen zelf veranderen. Vele definities slaan enkel op het beginstadium van een sociale beweging.

Een interessante aanzet om aan deze beperkingen te verhelpen, vinden we bij J.D. McCarthy and M.N. Zald, die een duidelijk onderscheid maken tussen een "social movement" en een "social movement organization" (1977: 1212-1241). Een "social movement" duidt op een geheel van voorkeuren die bij de bevolking leeft om bepaalde elementen van de sociale structuur en/of verdelingspatroon van een samenleving veranderd te zien. Een "social movement organization" weerspiegelt deze voorkeuren in haar doelstelling en poogt deze doelstelling waar te maken. Op die manier komt het organisatorisch moment van een sociale

beweging duidelijk in het licht en kan concreet onderzocht worden in welke mate deze beïnvloed wordt door dezelfde maatschappelijke factoren als bijvoorbeeld een onderneming, een welzijnsorganisatie. Bovendien kan de dynamiek van een sociale beweging dan beter in beeld gebracht worden door de analyse van ontstaan, groei, opsplitsing, van het organisatorisch moment van de beweging. Zo verschijnt de vakbond bijvoorbeeld als een vergevorderd stadium in de ontwikkeling van het organisatorisch moment van de arbeidersbeweging. De vraag rijst dan wat nog het typische zou kunnen zijn van de zgn. "nieuwe sociale bewegingen".

1.3. Nieuwe sociale bewegingen

De redenen die de auteurs aanhalen om te spreken over "nieuwe" sociale bewegingen zijn zeer verschillend. Ze noemen deze bewegingen "nieuw" omwille van hun organisatievormen, belangdefinities en strategieën (Beukema en Vroomans, 1982: 411-424); omdat het een nieuwe fase van de sociale beweging is (Debruyne en Jacobs, 1979: 71-82); omwille van nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen die de basis voor het ontstaan van de bewegingen vormen en omwille van de gerichtheid op emancipatorische maatschappelijke veranderingen (Jacobs en Roebroek, 1983: 15); omwille van nieuwe klassenverhoudingen en omdat de sociale bewegingen die hier uitdrukking van zijn, niet alleen de middelen maar vooral de doelstellingen van heel de sociale produktie in vraag stellen (Touraine en Wieviorka, 1979: 59); omdat ze op nieuwe conflicterreinen opkomen, niet meer op het terrein van de materiële reproductie, maar van de culturele reproductie, sociale integratie en socialisatie (Habermas, 1981: 33).

Men doelt in deze definities dus meestal op meer dan enkel op het recente ontstaan om het "nieuwe" van de huidige sociale bewegingen te karakteriseren. Meestal kent men hen typische kenmerken toe en de arbeidersbeweging geldt dan gewoonlijk als tegenpool om het ideaaltypische van de nieuwe sociale bewegingen te omschrijven. Grofweg kunnen daarbij objectiverende en subjectiverende definiëringen onderscheiden worden, naargelang de klemtoon ligt op nieuwe kenmerken van de sociale structuur waarin de bewegingen opkomen of op nieuwe kenmerken van de bewegingen zelf.

a. Objectiverende definities wijzen op de aard van de sociale problemen die tot het ontstaan van protestbewegingen zouden aanleiding geven. Deze problemen worden omschreven als structurele problemen die eigen zijn aan de ontwikkeling van een bepaald maatschappijtype. Zo was de armoede van het proletariaat hét structurele probleem van een maatschappij in de eerste stadia van de industriële ontwikkeling. De uitbuiting van de arbeiders was zo flagrant dat heel de samenleving verdeeld leek door de arbeid-kapitaal tegenstelling. Na de tweede wereldoorlog evolueerde deze maatschappij tot een type waarin de arbeiders een groter aandeel van de vruchten van de sterke economische groei wisten te verwerven. In deze laat-industriële samenleving staan echter andere structurele problemen centraal: de armoede van hen die niet aan de economische produktie kunnen deelnemen, de verspilling en uitputting van grondstoffen, de onderdrukking van culturele minderheden, het sociaal isolement van de stedelingen in hun kale woonblokken. Hierdoor komen nieuwe groepen probleemgetroffenen op de voorgrond, die niet rechtstreeks kunnen gesitueerd worden aan de hand van een positie binnen de produktieverhoudingen.

b. Subjectiverende definities verwijzen daarentegen naar organisatorische, strategische en ideologische kenmerken van de sociale bewegingen zelf. Vaak genoemde nieuwe kenmerken zijn dan een lage formele organisatiegraad, een buiten-institutioneel optreden, een lokaal beperkte mobilisering, weinig continuïteit, een heterogene klassensamenstelling, een "grass-roots"-ideologie, een verlangen naar autonomie en zelfredzaamheid.

Zowel de objectiverende als subjectiverende definities hebben hun beperkingen. Bij een eenzijdig accentueren van de nieuwe sociale problemen van de laat-industriële samenleving wordt uit het oog verloren dat de "probleemgetroffenen" en degenen die zich bij protestbewegingen aansluiten, niet steeds dezelfde actoren zijn. Bovendien moet vaak geconstateerd worden dat vele toestanden, die door onderzoekers als nieuwe sociale problemen worden omschreven (moderne armoede en structurele werkloosheid bijvoorbeeld) in feite niet tot nieuwe sociale bewegingen aanleiding geven. De band tussen nieuwe sociale problemen en nieuwe sociale bewegingen is dus niet vooraf gedetermineerd.

Het probleem met subjectiverende definities is dan weer, dat het moeilijk wordt om de aangegeven "nieuwe" kenmerken te onderscheiden van kenmerken van "jonge" sociale bewegingen.

Studies die over de dynamiek van sociale bewegingen werden uitgevoerd, laten zien dat deze evolueren van een lokale, ongeorganiseerde en naar binnen gerichte fase tot een sterk gestructureerde, breed mobiliserende en naar buiten gerichte fase (Remy, 1978: 35-85; Rammstedt, 1978: 137-178).

Hieronder zal gepoogd worden recht te doen aan beide omschrijvingen van nieuwe sociale bewegingen, als bewegingen die nieuwe sociale problemen op een nieuwe wijze benaderen. In de nu volgende paragraaf zal aangegeven worden welke rol de verzorgingsstaat heeft gespeeld bij het creëren van nieuwe maatschappelijke problemen. Daarna zal nagegaan worden waarin de nieuwe probleemaanpak van de sociale bewegingen schuilt. In essentie komt deze erop neer dat de deelnemers zelf meer inbreng willen hebben bij de oplossing van nieuwe welzijnsproblemen en zich hierbij dus niet meer wensen te verlaten op een bureaucratisch en geprofessionaliseerd optreden van overheidsinstanties. In een laatste paragraaf zal er tenslotte op gewezen worden dat de ideologie van deze nieuwe sociale bewegingen functioneel kan zijn voor een overheid die zich door de economische crisis gedwongen ziet haar verzorgingstaken te "herstructureren".

2. De verzorgingsstaat als bakermat van nieuwe sociale bewegingen

2.1. Theoretische duidingen

Het is opvallend hoe in de sociologie vanuit zeer uiteenlopende maatschappijvisies toch gelijklopende interpretaties worden gegeven over de relatie tussen verzorgingsstaat en nieuwe sociale bewegingen: deze laatste worden gezien als een reactie op de steeds toenemende beheersing door de verzorgingsstaat van steeds meer levensdomeinen van de bevolking. De overheid wilde met haar toenemende interventie de economische groei en sociale vrede bevorderen maar creëerde daardoor andere problemen waardoor nieuwe sociale bewegingen ontstonden. Hoewel de diagnose gelijkaardig is, wordt ze vanuit verschillende sociologische perspectieven in verschillende bewoordingen gesteld.

P. Schnabel stelde de diagnose onlangs met het begrippenpaar kwalitatief-kwantitatief individualisme van G. Simmel (1983: 25-68). De verzorgingsstaat werkt volgens hem met een gelijkheidsprincipe, waarbij steeds meer individuen worden opgenomen in gereguleerde en egalitaire verzorgingsarrangementen. Dit gelijkheidsprincipe gaat echter uit van een kwantitatief individualisme, dat de mens als teleenheid, als gelijk aan alle andere mensen beschouwt. Het is dit kwantitatief individualisme dat vooropstond als de verzorgingsstaat sinds de tweede wereldoorlog steeds meer uitbreiding nam om tenslotte de hele samenleving te beïnvloeden. Uit dit kwantitatief individualistisch mensbeeld komt historisch en structureel echter een kwalitatief individualistisch mensbeeld voort, dat de mens aanziet als leefeenheid, als unieke persoon zonder zijn gelijke onder de mensen. Als de mensen het inzicht verwerven dat ze allen aan elkaar gelijk zijn, los van ras, geslacht, klasse of geloof, maakt dit de weg vrij voor een nieuw besef van ongelijkheid, voor het streven een unieke vorm te geven aan de eigen individualiteit. Dit kwalitatief individualisme zou dan ook kenmerkend zijn voor de nieuwe sociale bewegingen (Schnabel, 1983: 25-68). Als voorbeelden noemt hij de consumentenorganisaties, de fundamentalistische bewegingen in het protestantisme, de sociale grondrechtsbewegingen zoals de krakersbeweging en de overlevingsbewegingen (tegen de bewapeningswedloop, tegen het gebruik van kernenergie, tegen de aantasting van het milieu). Het zijn alle bewegingen die gedragen worden door individuele belangen en kenmerken, een diffuse organisatiestructuur, een wisselende verschijningsvorm en een onzekere continuïteit. De overlevingsbewegingen zouden bovendien beheerst worden door de angst voor de eigen toekomst en door de bereidheid van velen om gemeenschappelijk uiting te geven aan dit individueel gevoel van angst.

In dezelfde redeneertrant situeren zich de verklaringen die vertrekken van het Gesellschaft-Gemeinschaft begrippenkoppel. Hier staat niet meer de individuele behoefte centraal, maar het kleinschalige sociale netwerk dat door de verzorgingsstaat zou zijn vernietigd, waardoor de nieuwe sociale bewegingen zouden ontstaan die dit solidariteitsverband in ere herstellen. In die zin werd alvast de jongerenrevolte in de V.S. in de jaren zeventig door R.L. Warren geïnterpreteerd. Communes, alternatieve bedrijfjes en winkels, alternatieve schooltjes, zijn volgens hem nieuwe instituties die het "gemeenschappelijke community"-leven willen herwaarderen (Warren, 1978: 352-353). In Vlaanderen is het vooral P. Leroy, die deze redenering naar de milieubeweging heeft doorgetrokken. Een belangrijke

discriminerende factor bij de mobilisatie van mensen rond milieuproblemen is volgens P. Leroy, het toebehoren tot eenzelfde lokale ruimte waarin de mobilisatie plaatsvindt. Niet zozeer de klassieke variabelen uit participatie-onderzoeken als opleiding, beroep, geslacht, leeftijd, bepalen de deelname aan milieu-acties, wel het gevoelen te behoren tot een lokale gemeenschap die aan bedreigingen onderhevig is (1983: 94-97).

Met een heel ander theoretisch kader worden ook door Marxistisch georiënteerde auteurs, vanuit de idee van de verstatelijking van de maatschappij, verklaringen aangedragen voor het ontstaan van nieuwe sociale bewegingen. Zij gaan echter in hun analyse een stap verder, in die zin dat op basis van ontwikkelingswetmatigheden van de kapitalistische economie verklaard wordt waarom de verzorgingsstaat zo diepgaand moet ingrijpen in de burgerlijke samenleving.

De verklaring die J. Hirsch (1980) aanbrengt, lijkt ons representatief voor de denkbeelden die in deze kritische sociologie, zeker in Duitsland, leven. Volgens deze auteur heeft het voortgaand kapitaalsaccumulatieproces ertoe geleid dat niet alleen de verhoudingen in het productieproces zelf, maar ook in de reproductie van de arbeidskracht aan de kapitalistische warenlogica werden onderworpen. Wonen, vrijetijdsbesteding, onderwijs, gezondheidszorg, verlopen steeds meer volgens marktverhoudingen waarbij waren worden verkocht en gekocht. Naargelang echter deze kapitalistische verhoudingen zich verder over de maatschappij uitbreiden, neemt het belang van de staat toe, die deze reproductie moet waarborgen. Immers, door het uitbuiten en benutten van steeds meer levensterreinen ten dienste van het kapitaal, worden deze ook grondig verstoord of vernietigd. Het onderwerpen van de reproductie van de arbeidskracht aan de warenlogica heeft een desintegreerende uitwerking op voor-kapitalistische samenlevingsvormen, die de staat dwingen tot compenserende verzorgingsprogramma's. Een voorbeeld hiervan is de na-oorlogse suburbane ontwikkeling, die gepaard ging met de massale bouw van flatgebouwen, bungalow- en villawijken. Op deze wijze werd een patroon van individuele gezinswoningen gecreëerd, die elk apart konden uitgerust worden met een volledige keukeninrichting, wasplaats, T.V.-toestel. De verzorging van andere familieleden, huishoudelijke arbeid, burenhulp konden daardoor geen stand houden of verloren hun functioneel belang. Dit dwong de overheid tot het opnemen van verzorgingstaken die voorheen in familiaal verband of door burenen werden uitgevoerd (bejaardentehuizen, diensten voor warme maaltijden, familie-hulp, kinderkribbes, materniteiten).

We staan dus voor de contradictie dat naargelang sociale verhoudingen steeds meer warenverhoudingen worden, ook de staat steeds meer in de reproductieverhoudingen moet tussenkomen. Zowel de verkapitalisering als de daarmee gepaard gaande verstatelijking van de maatschappij veroorzaken echter maatschappelijke conflicten, die niet tot klassenconflicten te herleiden zijn, maar volgens J. Hirsch gekenmerkt zijn door hun partieel en gesegmenteerd karakter (1980: 147-151).

Gedwongen mobiliteit, vernietiging van sociale netwerken, behoeften en verhoudingen die nog enkel in warenvorm kunnen uitgedrukt worden, een steeds omvattender crisis- en conflictmanagement van de overheidsadministratie, het zinloos worden van traditionele waardenpatronen zijn er de oorzaak van dat conflictfronten en sociale bewegingen versplinterd en gesegmenteerd tot uiting komen. Het vermaatschappelijkingsproces van de kapitalistische samenleving heeft dus niet, zoals Marx vooropstelde, een revolutionair subject met een totaalmaatschappelijk perspectief voortgebracht. Dat de nieuwe sociale bewegingen zo diffuus zijn, heterogene doelstellingen en perspectieven hebben en zo kortstondig zijn, kan dus volgens J. Hirsch juist verklaard worden vanuit de verkapitalisering en verstatelijking van de maatschappij.

In Duitsland formuleren C. Offe en J. Habermas gelijkaardige ideeën, hoewel ze nog meer belang toekennen aan het politieke niveau in de laat-kapitalistische samenleving en de legitimatieproblemen die de "kolonialisering" van heel de burgerlijke maatschappij door de economie en de staat met zich meebrengt.

Het ontstaan van sociale bewegingen ten gevolge van de toegenomen bemoeienissen van de verzorgingsstaat met de reproductie van de arbeidskracht, is een idee die ook in Frankrijk door o.a. M. Castells werd uitgewerkt. Zijn aandacht gaat vooral naar bewegingen die opkomen rond stedelijke problemen: problemen van woningschaarste, openbaar vervoer, welzijnsvoorzieningen. De stad is volgens M. Castells een subsysteem waarbinnen de arbeidskracht gereproduceerd wordt, hetgeen eigen contradicties teweegbrengt. De overheid is op het stedelijk niveau in een aantal collectieve consumptiegoederen gaan voorzien omdat deze - hoewel ze noodzakelijk zijn voor het industrieel kapitaal - investeringen veronderstellen die geen winst opleveren. De overheid intervenueert dus om contradicties te reguleren van het economisch systeem, maar dit optreden brengt zelf weer nieuwe contradicties voort. Deze volgen uit het feit dat er een kloof ontstaat tussen de private controle over de arbeidskracht en produktiemiddelen

enerzijds en het collectieve karakter van de reproductie van deze twee elementen. De staat draagt de stijgende kosten van de reproductie van arbeidskracht, terwijl het kapitaal de winsten behoudt die deze arbeidskracht voortbrengt. Gevolg is een fiscale crisis, waardoor op de overheidsuitgaven moet besnoeid worden. De contradictie, die het stedelijk beleid diende te reguleren, verschijnt dus opnieuw, maar nu op een gepolitiseerde wijze. Het is niet meer het economisch systeem maar de staat die het alledaagse leven van de mensen ordent, zodat ook de staat zal aangevallen worden als hij hierbij tekort schiet (Saunders, 1981: 180-218).

Ook M. Castells constateert dat de stedelijke sociale bewegingen sterk versplinterd optreden. Ze blijven meestal los van elkaar opereren rond verschillende stedelijke problemen en binnen een kleine geografische entiteit. Toch ziet hij ook mogelijkheden voor een verhevigde klassenstrijd doordat meerdere klassenfracties tegelijk door stedelijke problemen worden getroffen. Bovendien kunnen politieke organisaties ervoor zorgen dat verbindingen worden gelegd met de arbeidersbeweging, wat de machtsverhoudingen in de samenleving grondig zou wijzigen.

Als we de voorgaande ideeën bijeenbrengen, komen de volgende stellingen centraal te staan:

- a. Het kapitaalsaccumulatieproces heeft de reproductiesfeer onderworpen aan de warenlogica, waardoor autonome leefverbanden teloorgingen. Dit vergt compensatieprogramma's, die door het economisch systeem zelf niet kunnen aangeboden worden (niet winstgevend).
- b. De verzorgingsstaat zal deze problemen pogen te beheersen met een voorzieningspakket dat zich richt tot steeds meer bevolkingsgroepen en levensterreinen.
- c. Het optreden van de verzorgingsstaat is zelf aan grenzen gebonden, zowel kwantitatief (fiscale crisis) als kwalitatief (de mens kan enkel als teleenheid verschijnen).
- d. Daardoor veroorzaakt de verzorgingsstaat zelf sociale bewegingen rond nieuwe problemen: er worden politieke eisen gesteld voor het verwerven en behouden van collectieve consumptiegoederen. Bovendien ontstaan uit deze kwantitatieve behoeftenbevredigingen ook meer kwalitatieve behoeften (ontplooiing van de persoonlijkheid, hernieuwd "Gemeinschaftsleven") waaraan de verzorgingsstaat niet kan tegemoetkomen.

- e. Doordat de verzorgingsstaat op zoveel deeltherreinen optreedt en grote invloed heeft op de levenskansen van verschillende bevolkingsgroepen, ontstaan sociale bewegingen die zich ook op beperkte problemen richten en die ook qua klassensamenstelling zeer heterogeen zijn.

2.2. De ontwikkelingen in Vlaanderen

Onlangs verscheen een boek van D. Jacobs en J. Roebroek, dat o.a. een historisch overzicht brengt van het geheel van de nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen en Nederland (1983: 17-62). Ze maken daarbij een onderscheid in drie perioden, waarin voor Vlaanderen vooral de volgende bewegingen of organisaties daaruit van belang zijn :

- a. 1960-1970: Langzame groei en explosie. Vooral vanaf het midden van de jaren zestig ontstaan protestbewegingen in studentenmilieus (de Leuvense kwestie), die ten gevolge van de sterke repressie tot snelle escalatie en ware explosies leiden. Deze studentenbeweging vormt ook de basis voor de opkomst van de Derde Wereldbeweging.
- b. 1971-1975: Basisgroepen en extreem-linkse organisaties. Uit de Derde Wereldbeweging ontstaan enerzijds extreem-linkse organisaties als AMADA en RAL, anderzijds een reeks basisgroepen die zich structureren in een aantal koepelorganisaties (Wereldscholen, Elcker-Ik, Oxfam, de Beweging voor Progressieve Frontvorming).
- c. 1976-nu: Sectoriële bewegingen. De belangstelling voor de revolutionaire ideeën vermindert sterk en er ontstaan sociale bewegingen die hier en nu zo concreet mogelijk aan de slag willen. De sectorialisering die in Nederland reeds van begin 1970 zichtbaar was, treedt nu ook in Vlaanderen op: rond verschillende thema's ontstaan verschillende sociale bewegingen (ecologisten, anti-kernenergiebeweging, vredesbeweging, feministen, homo's, jongerenbeweging).

Reeds uit deze korte schets valt af te leiden dat de tien oproerige jaren van 1965 tot 1975 in Vlaanderen sterk getekend werden door het studentenverzet. Organisatorisch uitte dit protest zich aanvankelijk vooral via de Derde Wereldbeweging. De interne tegenstellingen tussen de aanhangers van een politieke voorhoedebeweging en de verdedigers van het politiserend basiswerk kwamen echter snel tot uiting (1969).

De links-radicalen vleugel organiseerde zich in een Marxistisch-Leninistische Beweging, die haar acties poogde te verbinden met de stakingsgolven, die in het begin van de jaren zeventig onder de arbeiders uitbraken (vooral in Limburg). Ook de MLB werd verder opgesplitst in Maoïstische (AMADA), Trotskistische (RAL) en anarchistische (RAS) groeperingen. Na een hoogtepunt van mobilisatiekracht in 1972-1973 (o.a. tegen de geplande militiehervormingen van Van den Boeynants), verliezen deze groeperingen snel hun aanhang (Jacobs en Roebroek, 1983: 32 et passim).

De vleugel van het politiserend basiswerk organiseerde zich vooral in vormingsinstellingen. Naar het voorbeeld van het Waalse "Communauté et Développement" verenigden een aantal actiegroepen (o.a. uit de universiteit, de bouwsector, de Christelijke arbeidersbeweging) zich in de groep Gemeenschap en Ontwikkeling, later Wereldscholen (Struyven, 1981: 28-38). Daarnaast werden de volkshogescholen Elcker-Ik opgericht, die in feite ook dienst deden als actiecentra voor een hele waaier initiatieven. Het belang van deze alternatieve vormingscentra is zeker niet te onderschatten, o.a. omdat ze aansloten bij de pluralistische cultuurkoepel (BVVO) en van hieruit toch enige invloed op het cultuurbeleid konden uitoefenen. Bovendien werd heel wat ondersteunend werk geleverd naar de nieuw opkomende sectoriële sociale bewegingen toe.

Het is dan misschien ook wat kunstmatig om de fase van de nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen rond 1975 te laten starten. Zowel Wereldscholen als Elcker-Ik waren ook voordien reeds intern sterk gesectorialiseerd; de personen die binnen deze en andere basiswerkingen actief waren zijn veelal dezelfde die men nu aantreft in de vredesbeweging, bij de anti-kern-energiebeweging, in de alternatieve productiecollectieven, bij de organisaties van zelfhulpgroepen; tenslotte laten ook de vertegenwoordigers van de huidige sociale bewegingen hun geschiedenis meestal veel vroeger beginnen (soms bij het begin van de eeuw). De sectoriële nieuwe sociale bewegingen dateren inderdaad van voor de vrij arbitraire datum van 1975, maar het lijkt erop dat het wegtanen van de bovenbeschreven links-radicalen en basissocialistische groeperingen hen plots meer op de voorgrond bracht. De nieuwe sociale bewegingen die dan op het toneel komen, vertonen een aantal essentieel nieuwe kenmerken; hun sectorialisering en hun ongecoördineerd optreden.

Het feit dat ze gesectorialiseerd zijn, duidt erop dat ze optreden rond beperkte thema's en problemen. Voorheen ging het meer om ideologische bewegingen, die totaalmaatschappelijke

veranderingen nastreefden en die elke concrete problematiek voortdurend in verband brachten met een globale visie op het kapitalistisch productieproces, de derde wereldproblematiek, de staat als repressie-apparaat. Vanaf 1975 valt er echter een theoretische vermoedheid te constateren en wil men liever werk maken van concrete alternatieven, op kleine schaal en rond concrete problemen.

Waar het vroeger nog doenbaar was enkele organisatorische netwerken aan te duiden die "alternatief Vlaanderen" vertegenwoordigden, is dat nu niet meer mogelijk. De moedige pogingen die ondernomen werden om "alternatief Vlaanderen" in kaart te brengen, resulteerden in omvangrijke maar toch nog onvolledige naslagwerken en zijn zeer snel achterhaald (2). Zelfs binnen de verschillende nieuwe sociale bewegingen, is het moeilijk nog een zicht te krijgen op alle actiegroepen en initiatieven. Organisatorisch komen de nieuwe sociale bewegingen sinds halfweg de jaren zeventig in elk geval sterk verbrokkeld, ongecoördineerd, lokaal gebonden en discontinu tot uiting. De overkoepelende organisaties die er bestaan, hebben het dan ook moeilijk om zicht te krijgen op hun eigen basis. Dit is bijvoorbeeld het geval voor de Bond Beter Leefmilieu, die het steeds moeilijk heeft gehad om te peilen naar de ideeën die leven onder de vele milieuverenigingen en actiegroepen, hetgeen meermaals aanleiding heeft gegeven tot interne controverses over door de BBL ingenomen standpunten en strategieën.

Als we de opkomst van de nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen vergelijken met wat in ons omringende landen is tot uiting gekomen, krijgt men toch de indruk dat de nieuwe bewegingen bij ons later op het toneel zijn verschenen. De ongecoördineerde groei en lokale inplanting van actiegroepen die opereren rond nieuwe sociale problemen, is een fenomeen dat bijvoorbeeld in Duitsland (burgerinitiatieven) en in Frankrijk (stedelijke sociale bewegingen) eerder op grote schaal is tot uiting gekomen (3). We menen dat de manier waarop de verzorgingsstaat in ons land heeft gefunctioneerd, hiervoor ter verklaring kan ingeroepen worden.

Het is inderdaad uniek voor ons land, dat de organisatie en uitvoering van welzijnsvoorzieningen door de overheid uit handen werd gegeven aan de "oude" sociale bewegingen (arbeidersbeweging, katholieke en vrijzinnige bewegingen; in mindere mate aan de Vlaamse beweging). Deze sociale bewegingen, die mettertijd tot sterke geïnstitutionaliseerde zuilenorganisaties zijn uitgegroeid, hebben in de Belgische politiek de rol van

"onderaannemers van de verzorgingsstaat" toebedeeld gekregen. Tal van maatschappelijke activiteiten, die in andere landen vanzelfsprekend tot het overheidshandelen behoren, worden in ons land aan particuliere zuilenorganisaties "uitgegeven" (Huysse, 1983: 9-25). Deze strategie hoort tot de typisch Belgische pacificatietechniek, waardoor conflicten rond belangrijke levensbeschouwelijk-ideologische spanningsvelden konden vermeden worden. Hoewel de ideologische bindingen van het breed publiek met deze zuilenorganisaties vanaf de jaren zestig fel verzwakt zijn (net als in Nederland trouwens), liet het principe van onderaanneming de zuilenorganisaties toch toe leden te behouden door hun service-functie, hun cliëntisme en patronage.

De verklaring voor de remmende werking van de verzuiling op de opkomst van nieuwe sociale bewegingen moet dan vooral gezocht worden in het feit dat de verzorgingsfunctie via een veelheid van lokale organisaties en verenigingen werd uitgevoerd. Deze vormden a.h.w. een filter tussen de anonieme overheid en de individuele burgers. De eerder beschreven negatieve uitwerkingen van de verzorgingsstaat konden gecorrigeerd of althans verhuld worden door het in stand houden van lokale "Gemeenschappen". Verschillende tendenzen hebben er echter toe bijgedragen dat het plaatselijk verenigingsleven aan integratie heeft ingeboet, zij het niet overal op gelijke wijze. Indicatief voor dit verlies aan integratiekracht lijkt ons bijvoorbeeld het feit dat lidgelden voor vakbonden of mutualiteiten steeds minder aan huis worden betaald, maar via een anonieme domiciliëringsformule. Op die manier wordt een braakliggend terrein achtergelaten, dat door nieuwe sociale bewegingen kan bezet worden. Waar wijkmeesters en -meesteressen van KWB en KAV verdwenen zijn, ziet men een wijkcomitee opkomen, dat de bewoners mobiliseert om de verkeerssituatie in de wijk bij de gemeente aan te klagen. Waar door de bevolking minachtend wordt aangekeken tegen de bals en mosselsoupees van de plaatselijke politieke partijen, kennen basiswerkingen van vredesbeweging en anti-kernenergiebeweging een groeiende belangstelling (4).

3. De ideologie van de nieuwe sociale bewegingen

3.1. Defensieve en revendicatieve bewegingen

In het voorgaande werden op een structureel niveau elementen aangegeven ter verklaring van het ontstaan van nieuwe sociale bewegingen. We meenden deze verklaring althans gedeeltelijk te kunnen situeren bij het optreden van de verzorgingsstaat zelf. De rationaliteit waarmee deze steeds verder in het alledaagse leven van de burgers doordringt, brengt conflicten teweeg, die naar hun omvang en draagvlak verschillen van de conflicten in de produktiesector. De nieuwe sociale bewegingen worden door verschillende auteurs gekenmerkt als versplinterd, lokaal gebonden, defensief, niet georganiseerd, weinig continu.

In de volgende bladzijden willen we een meer voluntaristisch element in de uiteenzetting brengen en de vraag stellen of de nieuwe sociale bewegingen een verzet willen bieden tegen de manier waarop de verzorgingsstaat in de reproductiesfeer is doorgedrongen. Is de zienswijze van de participanten ook deze van de socioloog die van op afstand hun handelen pooft te interpreteren? Een antwoord geven op deze vragen is moeilijk bij gebrek aan onderzoeksmateriaal en omwille van de heterogeniteit van de nieuwe sociale bewegingen zelf. Bovendien blijken er vaak aanzienlijke verschillen in ideologie en strategie te bestaan tussen leiding en achterban van sociale bewegingen (5). De hiernavolgende beschouwingen zijn vooral gebaseerd op indrukken, ervaringen en enig buitenlands onderzoeksmateriaal.

De vraag die we ons eerst stellen is, of de nieuwe sociale bewegingen t.a.v. de verzorgingsstaat een defensieve of eisende houding aannemen. Achteraf zal nagegaan worden hoe een verschillende opstelling op dit punt kan verklaard worden. We hebben hier niet de pretentie een schets te geven van heel de ideologie van de nieuwe sociale bewegingen maar belichten enkel die elementen die op de verzorgingsstaat betrekking hebben. Bovendien gaat het om opvattingen over de verzorgingsstaat in een beperkte en letterlijke betekenis, nl. een staat die d.m.v. een heel arsenaal van welzijnsvoorzieningen wil beantwoorden aan specifieke fysische, psychische en sociale behoeften. Buiten beschouwing blijven de inkomens- en sociale zekerheidspolitiek van de staat. De waarde van bijvoorbeeld

de verzekeringsstelsels tegen ziekte, invaliditeit en werkloosheid, wordt door de nieuwe bewegingen niet in vraag gesteld. Wat wel in de lijn van de hieronder beschreven defensieve opstelling van de nieuwe sociale bewegingen ligt, zijn de kritieken op bureaucratisering en machtsconcentraties in deze sectoren.

Wat bedoelen we dan met revendicatieve en defensieve sociale bewegingen ?

Revendicatief zijn sociale bewegingen als van de overheid vooral bijkomende welzijnsvoorzieningen worden geëist, in het bijzonder op het vlak van collectieve consumptiemiddelen (scholen, ziekenhuizen, kinderkribben, sociale woningen, openbaar vervoer). Hierbij wordt de overheersende strategie van de arbeidersbeweging (eisen van loonsverhoging en betere arbeidsomstandigheden) overgenomen en buiten het productieproces toegepast. Men eist van de verzorgingsstaat "méér van hetzelfde voor méér bevolkingsgroepen".

De omschrijving van de defensieve ideologie vergt wat meer uitleg. We bedoelen hiermee niet dat de nieuwe sociale bewegingen retraitistische bewegingen zouden zijn, die zich uit de maatschappij willen terugtrekken om zich in alternatieve subculturen te isoleren (zoals bijvoorbeeld bij de hippiecultuur van de jaren zestig het geval was). Zij verzetten zich wel tegen een staatsmacht, die teveel domeinen van het maatschappelijk leven reguleert en daartoe de capaciteiten van burgers om zelf vorm te geven aan eigen leven en leefomgeving sterk beknot. Dit verzet is niet louter rationeel gefundeerd maar heeft ook een sterk gevoelsmatige, zelfs lichamelijke betekenis. H. Giesecke geeft een treffend beeld van de gevoelswereld die achter dit verzet schuilt: "We krijgen angstvisioenen dat we, als genummerde robotten, begraven in betonnen doodskisten met een volautomatische keukeninrichting en air-conditioning, verzorgd door psychiaters, bezigheidstherapeuten, vrijetijdskunstenaars en andere sociale schoenlappers in gecontroleerde en steriele ontmoetingsruimten tot een soort plantenleven gebracht worden" (De Ruyter, 1982: 353).

Hun cultuur is geen participatiecultuur maar een defensieve en alternatieve cultuur. Economie en politiek zijn noodzakelijke kwalen om in het levensonderhoud, de bescherming van rechten en sociale zekerheid te voorzien maar ze werken volgens een rationaliteit die afhankelijk maakt, vervreemdt en homogeniseert. Daarom moeten deze "heteronome" werelden sterk teruggedrongen worden en moet plaats geruimd worden voor

autonome leefsferen waarin eigen identiteit en menselijke sociale contacten kunnen ontwikkeld worden. Men eist - zoals P. Rosanvallon het stelt - het recht op onderscheid en op autonomie en zet zich af tegen een gelijkheidsprincipe dat tot een uniformiteitsprincipe is gereduceerd (Rosanvallon en Vivret, 1977: 108-109). De defensieve sociale bewegingen stellen zich dus niet buiten de maatschappij maar wensen een duale maatschappij op te bouwen met een teruggedrongen heteronome economische en politieke sfeer en een heroverde autonome sfeer waarin mensen zelf kunnen experimenteren met nieuwe vormen van wonen, werken, gezondheidszorg, opvoeding, recreatie, verkeer.

Uiteraard kan dit onderscheid tussen defensieve en revendicatieve ideologieën slechts accentueel gelegd worden en dragen de meeste sociale bewegingen beide elementen in hun vaandel: men vecht tegen de aanleg van een autosnelweg en voor een beter openbaar vervoer, de eis voor liberalisering van de abortuswetgeving gaat gepaard met de eis voor veilige abortusklinieken. Het gaat ons dus vooral om de vraag wat vooropstaat: een terugdringen van de verzorgingsstaat en het opbouwen van een alternatieve leefwereld of integendeel een vraag naar uitbreiding van welzijnsvoorzieningen over meer bevolkingsgroepen en probleemaspecten.

3.2. Defensief Vlaanderen ?

We overlopen hieronder de voornaamste nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen en pogen telkens kort aan te duiden in hoeverre er van een defensieve ideologie sprake is. Waar nodig geven we ook een type-voorbeeld om het algemeen beeld te concretiseren.

- a. De defensieve ideologie lijkt ten eerste duidelijk tot uiting te komen op het terrein van de gezondheidszorg. De massale opkomst van zelfhulpgroepen, patiëntenraden en -bonden, wijkgezondheidscentra getuigt van het groeiend wantrouwen in de gespecialiseerde en hoogtechnologische geneeskunde. Ze komen op voor een grotere zelfverantwoordelijkheid in de eigen gezondheidszorg en voor een meer integrale aanpak van ziekteproblemen in hun psychische en sociale context. De defensieve ideologie blijkt ook duidelijk uit het feit dat men de toegang tot gespecialiseerde sectoren (tweede en derde echelon) wil beperken en de lage drempelvoorzieningen in ere wil herstellen.

Als type-voorbeeld van deze trend kan gewezen worden op de groeiende vraag naar thuisbevallingen. Steeds meer ouders weigeren de sterk gemedicaliseerde en onpersoonlijke ziekenhuisbevalling en wensen meer betrokkenheid bij de geboorte van hun kind in een vertrouwde omgeving. Ook het aantal organisaties die deze trend ondersteunen als vroedvrouwenteams, centra voor kraamhulp, een congres voor natuurlijke bevalling groeit zienderogen (De Geest, e.a., 1982-83).

- b. Op het ruimere welzijnsterrein zijn eveneens een hele reeks initiatieven ontstaan, die uitgaan van een defensieve ideologie. De gangmakers van de vele alternatieve welzijnsprojecten werken buiten de verzuilde sector en in gewoonlijk precaire tewerkstellingsstatuten (BTK, gewetensbezwaarde, stagiair). De doelstellingen van de alternatieve welzijnsprojecten, wier federaties onlangs overkoepeld werden door het Pluralistisch Overleg Welzijnswerk, worden samengevat als: "kleinschaligheid, interne en externe democratisering, zelfschikkingsrecht van de gebruikers, zelfbeheer van de werkers, participatie van vrijwilligers, en vooral maatschappelijke betrokkenheid" (Fret, 1982: 409). Toch hebben de voortrekkers van deze initiatieven dikwijls een opleiding van maatschappelijk werker of pedagoog achter de rug, hetgeen hun anti-professionele ideologie vaak een tegenstrijdig karakter geeft.

De vele alfabetiseringsprojecten, die recent zijn ontstaan, kunnen hier als type-voorbeeld gelden (6). In hun doelstellingen en methodes vindt men de ideeën van P. Freire terug, die alfabetisering ziet als een leerproces waarbij men een situatie van onderdrukking leert herkennen en uiten. Er wordt dan ook in kleine groepjes gewerkt, waarin concrete ervaringen van de leden worden aangegrepen om een positie van afhankelijkheid te leren uiten en het geschreven woord een middel wordt om de weerbaarheid te vergroten. Behalve uit deze doelstellingen en methodes, blijkt de defensieve ideologie ook uit het feit dat men de overheid enkel als subsidiërende instantie wil aanvaarden en elke inmenging weigert, die de organisatorische of ideologische autonomie van de lokale projecten zou aantasten.

- c. Ook in de milleubeweging zijn defensieve tendenzen aanwezig. Deze beweging is nochtans te heterogeen om veralgemenende uitspraken in die richting te doen. Vaak wordt hierin een onderscheid gemaakt tussen meer traditionele organisaties, die zich vooral richten op natuurbehoud en natuureducatie en de meer recente milieu-actiegroepen, die

rechtstreeks opkomen tegen economische en politieke ingrepen die het leefmilieu bedreigen. Waar de traditionele organisaties nog vooral mikken op deelname aan het politiek besluitvormingssysteem (langs het officieel participatiecircuit en via lobbywerk), bestaat er bij de milieu-actiegroepen veel meer argwaan t.o.v. de politieke instellingen. Wat de voorziening van collectieve consumptiemiddelen betreft, zullen ze zich vooral verzetten tegen deze voorzieningen die niet inpasbaar zijn in kleinschalige leefverbanden. Het dorp en de stadskuurt zijn de niveaus waarop men deze collectieve voorzieningen wenst uitgebouwd te zien. Essentieel daarbij is ook dat men de totstandkoming van en het beheer over die voorzieningen onder controle wil brengen van lokale gemeenschappen. De overheid is hierbij louter subsidieverlener. Dorpsscholen en -bibliotheken, buurtbussen, verkeersdrempels, woonerven en fietspaden, renovatie van oude woningen, speelpleinen zijn voorzieningen die prioritair worden geacht en als subsidies daarvoor uitblijven zal men vaak pogen ze zelf op te richten. Grote afkeer bestaat tegenover snelwegen en snelsporen, mastodontziekenhuizen en cultuurpaleizen, torengebouwen, kerncentrales, omdat deze niet van onderuit beheersbaar zijn en omdat ze milieubelastend zijn (7).

Als type-voorbeeld kan verwezen worden naar de vele actie-groepen, die de verkeersveiligheid in woonwijken willen verbeteren. Hoofdbedoeling van deze acties is, op te komen tegen een verkeersbeleid dat afgestemd is op een massaal en snel autoverkeer. Men wil ruimte heroveren op de auto, straten en pleinen opnieuw open stellen voor spelende kinderen, voetgangers en fietsers. Veelal steekt hierachter ook een verlangen om door het actievoeren zelf en door de ruimtelijke herordening die hiervan het resultaat kan zijn, een nieuw Gemeenschafleven mogelijk te maken. Dit verklaart wellicht dat dergelijke acties soms jarenlang kunnen duren als ze op de onwil van het gemeentebestuur stoten.

- d. Nauw verwant met de milieubeweging zijn initiatieven als boerenmarkten, biologische tuinbouw, alternatieve distributiekanaalen en winkels voor bioproducten, de beweging voor zachte technologie. Vrij geruisloos werd in deze sector een omvangrijk netwerk van alternatieve produktiemiddelen, kleinschalige produktie en verdeling van biologische voeding opgebouwd.
- e. Nog iets verder in de richting van de "harde" economische sector, bevindt zich de beweging voor zelfbeheer. Vooral

onder stimulans van organisaties uit de basisbewegingen (Wereldscholen, Elcker-Ik, Samenlevingsopbouw Alken) werden enkele bedrijfjes in zelfbeheer opgezet. Het aantal van deze alternatieve productiecollectieven in Vlaanderen is vooralsnog vrij beperkt, toch in vergelijking met Nederland (de MEMO-beweging) en zelfs in vergelijking met Wallonië. Nochtans kenden ze een enorme belangstelling vanwege de media en het breed publiek. Zo kreeg het geitencollectief in Alken 3.000 bezoekers in 1981 te verwerken. De verklaring voor deze grote belangstelling moet allicht gezocht worden in de symboliek die van deze initiatieven uitgaat. Zijzelf willen trouwens een symbool zijn om aan te tonen hoe de maatschappij op een andere wijze zou kunnen functioneren. Ze wensen geen alternatieve economische sector uit te bouwen maar verlangen een duale maatschappij waarin een "bevrijd gebied" wordt veroverd op de technocratie, de bureaucratie en het produktivisme (Van den Abbeele, 1983: 252-268; Deleu, 1983: 4-8).

- f. Een beweging waar de revendicatieve ideologie nog wel voorop lijkt te staan, is de vrouwenbeweging. Deze eist van de verzorgingsstaat meer collectieve voorzieningen, zodat de vrouwen zelf kunnen ontsnappen aan de taak van op goedkope wijze de reproductie van mannelijke arbeidskracht te verzorgen. Nochtans is ook binnen de vrouwenbeweging een sterke tendens waarneembaar, die meer belang hecht aan het ontdekken en uitdrukken van de vrouwelijke identiteit, het herkennen en leren hanteren van onderdrukking in dagelijkse situaties. Deze tendens komt vooral tot uiting in de werking van vrouwenhuizen en praatgroepen, die vanaf 1978 werden opgericht.
- g. De vredesbeweging is sinds eind 1979 op organisatorisch vlak en wat mobilisatiekracht betreft, uitgegroeid tot de sterkste nieuwe sociale beweging in Vlaanderen. Haar optreden richtte zich voornamelijk tegen de plaatsing van kernwapens in Europa. Strikt genomen bevat de ideologie van de vredesbeweging geen opvattingen die op de verzorgingsstaat betrekking hebben. Enige verwantschap is er wel in de strategie van de Vlaamse vredesbeweging en andere nieuwe sociale bewegingen. Vooral door het VAKA werd voor de betogingen gemobiliseerd via plaatselijke actiecomitees die, o.a. door acties voor kernwapenvrije gemeenten, wisten in te spelen op het verlangen naar zelfbeschikkingsrecht op de eigen leefomgeving (8).

3.3. Defensieve sociale bewegingen en de nieuwe middenklasse

De defensieve ideologie lijkt steeds meer voorop te staan bij de nieuwe sociale bewegingen van het laatste decennium. De klassensamenstelling van de nieuwe sociale bewegingen is zeker een belangrijke variabele om het onderscheid tussen revendicatieve of defensieve ideologieën van deze bewegingen te verklaren. De defensieve ideologie staat vooral voorop bij bewegingen, die gedragen worden door leden van de "nieuwe middenklasse", terwijl revendicatieve bewegingen eerder arbeiders en gemarginaliseerde bevolkingsgroepen mobiliseren.

Er is al heel wat literatuur verschenen over de kenmerken van de nieuwe middenklasse in de laat-industriële samenlevingen en het is hier niet de plaats om uitgebreid in te gaan op de verschillende interpretaties die over zijn ontstaan en samenstelling werden gegeven (9). Hier volstaat de omschrijving dat het gaat om een klasse van gesalarieerden die een hogere opleiding hebben genoten en zich dus onderscheiden van andere klassen door hun intellectuele bagage. Ze zijn opgenomen in technocratische en bureaucratische apparaten van industrie en overheid, zonder dat ze nochtans reële beslissingsmacht hebben over de werking van deze apparaten. Vaak wordt dit uitgedrukt in een contradictie die ook eigen zou zijn aan deze klasse: de leden ervan hebben een opleiding achter de rug, die hen een kritische en creatieve ingesteldheid heeft bijgebracht maar komen in een arbeidsbestel terecht waar ze als technici of professionelen enkel de controle en uitvoering op zich mogen nemen van een beleid, dat door anderen werd uitgewerkt. Meer recent hebben zich hierbij nog de vele overgekwalficeerden en werklozen gevoegd, die zelfs niet meer de kans krijgen om opgenomen te worden in een werksfeer, waarop hun opleiding hen had voorbereid.

Het al dan niet aanwezig zijn van deze nieuwe middenklasse in sociale bewegingen verklaart volgens ons grotendeels het verschil in houding t.o.v. de verzorgingsstaat van deze bewegingen. Defensieve bewegingen worden gedragen (en gewoonlijk ook geleid) door leden van de nieuwe middenklasse, die buiten de werksfeer kansen zien om volgens een eigen cultureel model te leven. Revendicatieve bewegingen worden vooral gedragen door arbeiders of door marginale groeperingen, die een tussenkomst van de overheid eisen om tegemoet te komen aan concreet ervaren tekortkomingen en welzijnsproblemen. Een aantal buitenlandse onderzoeken ondersteunen deze stelling.

Zo is er ten eerste een onderzoek van E. Cherki, die in Parijs twee reeksen van sociale bewegingen rond de thema's stedelijk verkeer en vervoer onderzocht en vergeleek: een eerste uit 1970-1971, een tweede uit 1973-1974 (1981: 384-405). Bij de reeks acties uit de eerste periode werd vooral geprotesteerd tegen geplande tariefverhogingen en werden eisen gesteld voor een beter uitgebouwd net van openbaar vervoer. Tegen begin 1972 was deze protestbeweging zonder succes uitgestorven. Bij de reeks acties uit de tweede periode werden vooral negatieve eisen gesteld, in die zin dat bepaalde geplande infrastructurale voorzieningen werden gecontesteerd (vooral snelwegen). Deze beweging bestond nog steeds op het moment van onderzoek. In het eerste geval werden dus van de overheid bijkomende voorzieningen geëist, in het laatste geval werden geplande voorzieningen vooral omwille van de vrijwaring van de eigen leefomgeving gecontesteerd. Uit een onderzoek naar de classesamenstelling van deze twee bewegingen, bleek dat door beide inderdaad verschillende bevolkingsgroepen gemobiliseerd werden: arbeiders en bedienden wier koopkracht dreigde aangetast te worden en die zelf van het openbaar vervoer gebruik maakten in 1971-1972, hogere middenlagen die het verkeersprobleem vooral zagen als een bedreiging voor hun woonmilieu in 1973-1974.

Ook een vergelijking van de Duitse en Franse krakersbewegingen zou het onderscheid tussen revendicatieve en defensieve bewegingen duidelijk aan het licht laten komen. De krakersbeweging die in 1972-1973 in Parijs opkwam werd vooral gedragen door economisch marginale groepen en immigranten, die zich wat huisvesting betreft in een reële noodsituatie bevonden. Bij hen stond dan ook de concrete eis naar decente en betaalbare woningen voorop (Castells e.a., 1978). Uit een onderzoek dat door O. Schreuder over de krakersbeweging in Duitsland werd uitgevoerd, blijkt dat de meeste actievoerders zelf niet door acute woningnood getroffen waren. Het ging overwegend om studenten en scholieren afkomstig uit middenklasse-gezinnen, sociale werkers. Hun ideologie wordt door O. Schreuder omschreven als communalistisch. Voorts hechten ze belang aan sociale relaties en kleinschaligheid, ze komen op tegen het consumptieterrorisme, ze willen de scheiding tussen institutionele sferen (vooral wonen en werken) ongedaan maken en ze eisen een vrije leefruimte op. Tenslotte hechten ze meer waarde aan belevingen dan theorie, zijn ze tegen politiek en prestatiedwang en willen ze in harmonie met de natuur leven (1981: 236-262).

Dat ook in Vlaanderen de nieuwe sociale bewegingen sterk bemand worden door leden van de nieuwe middenklasse, wordt o.m. geconstateerd door D. Jacobs en J. Roebroek, die schrijven dat bedienden en intellectuelen (vooraf actief in het onderwijs) sterk vertegenwoordigd zijn (1983: 83). E. Van den Abbeele spreekt van: "deze ontvoogde milieus van christelijken huize, meestal intellectuelen en uit de middenklasse afkomstig, die zich vanaf 1970 zowat op allerlei 'basiswerkingen' hebben gestort: wereldwinkels, buurtwerk, vormingswerk, solidariteitscomités, milieu-actie, enz..." (1982: 386).

4. Overheidsstrategieën t.a.v. nieuwe sociale bewegingen

Het feit dat de nieuwe sociale bewegingen zo gefragmenteerd optreden en zichzelf ook niet in klassieke klassenbegrippen definiëren, maakt het de overheid moeilijk om op een haar vertrouwde wijze op dit protest te reageren. Wellicht betekent dit voor een deel hun kracht en aantrekkingskracht (10), en miskennen auteurs die pleiten voor een breed maatschappelijk front, liefst onder hegemonie van de arbeidersbeweging, de eigen aard van de nieuwe sociale bewegingen. M. Castells hoort bij de meest gekende theoretici die deze hegemonie-strategie verdedigen; voorts is dit ook de stelling bij de meeste vertegenwoordigers van het Euro-communisme (Evers, 1981: 29-47). Ook in Vlaanderen werd deze positie onlangs nog verdedigd door D. Jacobs en J. Roebroek (1983: 102, 115). Hieronder willen we nagaan hoe de overheden in feite gereageerd hebben op de opkomst van nieuwe sociale bewegingen en welke het meest waarschijnlijk scenario zal zijn in de nabije toekomst.

Uit een vergelijkend onderzoek naar het reageren van overheden in Frankrijk en de Verenigde Staten, bleek dat deze reeds verschillende strategieën hadden uitgetest (Gendrot, 1982: 277-299). Deze varieerden van integratie en accommodatie over doelverschuivingen en negaties tot repressie. Enkel repressie werd weinig toegepast, omdat het een kostelijke strategie is en omdat de legitimiteit van het gezag er nog verder kan door aangetast worden. Hieronder willen we twee overheidsstrategieën bekijken, die tot nu toe in ons land het meest lijken toegepast te zijn, nl. integratie en marginalisering.

4.1. Integratie

In het verleden werden meermaals integratiepogingen ondernomen met de bedoeling het protest van de nieuwe sociale bewegingen binnen beheersbare instituties te kanaliseren. Dit was ook de strategie waarmee de overheid het meest vertrouwd was vanuit haar interactie met de vakbeweging. Aldus werden vooral op lokaal vlak allerlei participatieprocedures, adviesraden, opbouwwerk-projecten e.d.m. geïnstalleerd in de hoop dat eisen zouden geformuleerd worden volgens door de overheid vastgelegde spelregels. Deze participatiekanalen konden tevens gehanteerd worden als "Frühwarnsysteme" (Offe, 1972: 245) voor de administratie: mogelijke conflicten werden vroegtijdig gesignaleerd zodat het bestuur te weten kwam op welk deelterrein het actief moest optreden. Men kan wel stellen dat deze integratiepogingen over het algemeen weinig succes hebben geboekt. Sommige waarnemers wijten dit aan de politieke onrijpheid van de nieuwe sociale bewegingen (Leroy, 1983: 363). We menen dat de verklaring eerder moet gezocht worden in de defensieve ideologie van deze bewegingen. Ze zien in de participatieprocedures veeleer een middel om nieuw leven te brengen in lokale sociale netwerken dan een kanaal waarlangs specifieke eisen gesteld worden.

4.2. Marginalisatie

Het gefragmenteerd optreden van de nieuwe sociale bewegingen heeft de overheid in het verleden met min of meer succes toegelaten om marginaliseringsstrategieën en criminaliseringsstrategieën toe te passen. Ze poogde daarbij aan te tonen dat de bewegingen slechts door een kleine minderheid worden gedragen, die in opinies en gedrag afwijkt van wat het brede publiek wenst. Vaak ging deze strategie gepaard met het toestaan van beperkte toegevingen, waardoor verdere acties als onredelijk konden afgedaan worden. Dit was bijvoorbeeld het geval met de acties rond Phillips Petroleum in Tessengerlo: het opleggen van strengere uitbatingsnormen liet toe verdere klachten over reukhinder bij de publieke opinie als overdreven te doen overkomen.

De overheid vindt bij haar marginaliseringsstrategie vaak de (eventueel onvrijwillige) medewerking van de media. Immers, in het beleid van televisie, radio en geschreven pers worden

selectiecriteria gehanteerd, die meestal slechts ophefmakende, afwijkende of ongewone gebeurtenissen in de berichtgeving toelaten. Sociale bewegingen, die voor de recruitering en mobilisatie van leden en voor de bekendmaking van hun ideologie op deze media aangewezen zijn, worden dan ook vaak gedwongen tot het uitvoeren van sensationele acties om nieuwswaardig te worden. Vermits ze op de uiteindelijke inhoud van die berichtgeving geen vat hebben, lopen ze ook het gevaar op die wijze bij een breed publiek in diskrediet gebracht te worden (Molotch, 1979: 71-93).

Deze marginaliseringsstrategie schiet echter ook tekort bij bewegingen die geen behoefte hebben aan een grootschalige mobilisatie en brede verkondiging van ideologieën. Als zij er bovendien in slagen op lokaal vlak hun eigen berichtgevingscircuit uit te bouwen (lokale T.V., radio's en kranten) ziet de overheid zich gedwongen andere strategieën uit te werken. Hoe dit scenario er mogelijk kan uitzien, wordt hieronder beschreven.

4.3. Een scenario in crisistijd

In het eerder geciteerd onderzoek van E. Cherki wordt de hypothese vooropgesteld dat de nieuwe sociale bewegingen, die zich vooral keren tegen grootschalige infrastructuurwerken, hoogbouw, en andere uitwassen van de verstedelijking, successen hebben kunnen boeken doordat binnen het staatsapparaat zelf in feite dezelfde ideeën aan het groeien zijn. Niet de sociale bewegingen maar de tot bezuinigingen dwingende economische crisis, hebben er de overheid van overtuigd dat het kwalitatieve, het kleinschalige en het groene voorrang dienen te krijgen op het kwantitatieve, het macro-urbanisme en het beton. E. Cherki stelt vast dat de discours van de nieuwe bewegingen en van ambtenaren in het staatsapparaat verrassend gelijkloend zijn (1979: 89).

In ons land is het nog niet zo ver, maar het is wel een waarschijnlijk scenario dat de overheid aan het optreden van de nieuwe sociale bewegingen een legitieme functie zal toekennen en hen zelfs een takenpakket zal overdragen waar ze zelf niet meer voor kan instaan.

In Nederland werd dit scenario onlangs verdedigd door A.C. Zijdeveld (1983: 195-223). Hij constateert dat ook in

Nederland het maatschappelijk middenveld is geërodeerd en dat de polarisatie tussen publieke sfeer en private sfeer is toegenomen. Hij pleit daarom voor een kwalitatieve omschakeling van het optreden van de verzorgingsstaat en hij ziet een rol weggelegd voor de nieuwe sociale bewegingen om de leemten van dat middenveld te gaan opvullen. Hoewel deze een lagere institutionaliseringsgraad kennen, meer vrijblijvend en ad hoc van karakter zijn dan de traditionele intermediaire verbanden (familie, buurt, religieuze gemeenschap), kunnen ze een middenveld bezetten waarop publieke en private sferen met mekaar in contact worden gebracht. Ook door tegenstanders van dit scenario, wordt gewaarschuwd voor de hoge realisatiekansen ervan. In Frankrijk wordt het o.a. geschetst door A. Bihr (Bihr en Heinrich, 1979). Hij meent dat de nationale overheid nu al haar energie wil steken in een herstel van de economie op internationaal vlak, hetgeen gepaard zal gaan met een schijnbare deconcentratie en decentralisatie van haar beleid op nationaal vlak. Ze zal daarbij ingaan op de vraag naar meer autonomie op het lokale vlak en zal de nieuwe sociale bewegingen hier zelfs een zeker gezag toekennen, op voorwaarde dat ze binnen de globale richtlijnen van de nationale overheid blijven werken. De overheid zou daardoor niet alleen op uitgaven voor welzijnsvoorzieningen kunnen besparen, maar zou de nieuwe sociale bewegingen er aldus kunnen toe brengen op lokaal vlak een disciplinerende functie te vervullen (zelfcontrole door zelfbeheer).

Het beeld van dit scenario kan nog verduidelijkt worden door een variatie aan te brengen op drie mogelijke scenario's, onlangs door C. Offe geschetst (1982: 7-16). Volgens C. Offe hebben zowel rechts als links (grootkapitaal en vakbonden) fundamentele kritieken op de werking van de verzorgingsstaat maar kunnen ze ook niet zonder die verzorgingsstaat. Zowel voor de kapitaalsaccumulatie als voor het welzijn van de arbeiders vervult hij essentiële functies. Ook bestaat er noch aan conservatieve noch aan vakbondszijde een consistente theorie of strategie van een maatschappelijke ordening zonder verzorgingsstaat. Deze normatieve modellen bestaan wel bij intellectuelen en andere minderheden, nl. de oude en de nieuwe middenklasse. Bij de oude middenklasse betreft het een neo-liberaal model waarin de verzorgingsstaat teruggedrongen wordt zodat een vrije en harmonieuze marktsamenleving terug kan opbloeien. Door elementen van de nieuwe middenklasse wordt daarentegen gesteld dat de functies van de verzorgingsstaat dienen overgenomen te worden door libertaire, egalitaire en zelfbedruijpende lokale gemeenschappen binnen een sterk gedecentraliseerd en gedebureaucratiseerd kader. Beide

modellen zijn volgens C. Offe tot nu toe slechts van marginale betekenis maar zouden kunnen overgenomen worden door één van de belangrijkste klassen en de politieke krachten die hen vertegenwoordigen. Hij voorziet dan drie mogelijke scenario's:

- a. Als de economische crisis en internationale spanning blijven voortduren, is een succesvolle alliantie tussen grootkapitaal en oude middenklasse niet onvoorstelbaar.
- b. In landen met een sterke sociaal-democratische traditie is een neo-corporatistisch model te verwachten, waarbij werkgevers- en werknemersorganisaties onder supervisie van de staat pogen overeen te komen over de 'juiste dosis' verzorgingsstaat. Dit zal dan ten koste gaan van oude middenklasse en ongeorganiseerde groepen uit de lagere klassen.
- c. Ten derde is een alliantie mogelijk tussen vakbondsorganisaties en elementen van de nieuwe middenklasse, vooral te vinden bij de nieuwe sociale bewegingen.

Een vierde mogelijkheid, die door C. Offe niet wordt aangegeven, is dat de politieke vertegenwoordigers van het kapitaal een alliantie zouden aangaan met de nieuwe middenklasse. Het is precies hiervoor dat door Bihr gewaarschuwd wordt. De leden van de nieuwe middenklasse zouden op lokaal vlak en op het terrein van de reproductie een zekere leiderspositie en macht toebedeeld krijgen, die zij in de produktiesfeer moeten ontberen. Doordat ideeën van een niet-bureaucratische, gedecentraliseerde, egalitaire en zelfbedruipende 'verzorgings-samenleving' hoogtij vieren, krijgt de economie de kans zich (met behulp van de nationale overheden) op wereldvlak te herstructureren, zonder dat dit veel weerstand oproept.

Recente ontwikkelingen in het gezondheids-, welzijns- en cultureel beleid tonen aan dat dit scenario ook in ons land reeds in de kiem aanwezig is. Steeds meer gaat men in deze beleidssectoren werken met zgn. project-subsidiëringen. De subsidiëring gebeurt zeer selectief ten voordele van projecten die een "vernieuwend en experimenteel" karakter hebben. Vaak worden ook enkel "pilotprojecten" ondersteund. Gelijksoortige werkingen moeten zich op één of andere manier zelf zien te bedruipen maar stemmen hun activiteiten ondertussen wel af op de eisen en verwachtingen van de subsidiërende overheid, in de hoop ook ooit eens een toelage te krijgen. Bedenklijk wordt dergelijk crisisbeleid vooral als het gepaard gaat met een ontmanteling van bestaande organisaties.

Besluit

Bij de aanvang van deze bijdrage werd gesteld dat de sociologen, die sociale bewegingen hebben bestudeerd, vaak hun negatieve of positieve appreciatie moeilijk konden verbergen. Ook dit artikel is niet vrij te pleiten van waarde-oordelen over de twee tegenover geplaatste verschijnselen: de verzorgingsstaat en de nieuwe sociale bewegingen. Zo zullen bijvoorbeeld de participanten aan de bewegingen twifelen of ze zich over dit waarde-oordeel moeten ergeren of ermee instemmen. Hun optreden werd voortdurend beschreven als lokaal gebonden en gefragmenteerd, hun ideologie als defensief en er werd gesteld dat vooral bij leden van de nieuwe middenklasse wordt gemobiliseerd. Dit alles zal voor velen een pejoratieve betekenis hebben. Toch kreeg het geheel ook een anarchistische bijklank mee, en anarchisme is zeker ook een kenmerk van de ideologie van vele nieuwe sociale bewegingen die zich door geen enkele overheid (of door wetenschappelijk onderzoek) willen laten "beheersen". Wat ons vooral interesseert is de vraag naar de herkenbaarheid van de hier gepresenteerde theoretische interpretaties bij de beschreven sociale bewegingen. We hopen dat verder "discussie-onderzoek" hierover meer zekerheid kan bieden.

NOTEN

- (1) Belangrijk in die verdere ontwikkeling waren R.E. Park and E.W. Burgess (1921: 865-878) en H. Blumer (1957: 165-222).
- (2) Zie bv. A. Maes (1983) en Altinform (1982).
- (3) Uitzondering is uiteraard Brussel, waar men een veelheid van stedelijke sociale bewegingen ziet opkomen van bij het begin van de jaren zeventig, op het ogenblik dat deze stad zijn internationale rol in buurtvernieling en prestigieuze hoogbouwprojecten begon te vertalen. In Antwerpen haalde vooral het verzet tegen de metroplannen de pers. Toch schijnt ook hier 1975 het scharnierjaar te zijn geweest voor de opkomst van actiegroepen. Voordien werd de metro slechts gecontesteerd in studiewerken van architectuurstudenten en door middenstanders die beperkte belangen verdedigden. Zie bij H. Geens (1978).

- (4) Dat nieuwe sociale bewegingen een alternatief kunnen vormen op het lokale verenigingsleven, is een idee die eerder uitgewerkt werd door P. Leroy (1982: 351-364).
- (5) Zie bv. het onderzoek van R.A. Stallings (1973: 465-480).
- (6) Vele van de alternatieve projecten bevinden zich op de grens van welzijns- en sociaal-cultureel werk. Vanuit het alfabetiseringswerk zelf wordt het onderscheid tussen welzijnswerk en sociaal-cultureel werk trouwens kunstmatig genoemd. Over het alfabetiseringswerk, zie o.a. H. Verdurmen (1982: A.IV.2.d.Ver).
- (7) Over de milieubeweging in Vlaanderen, zie o.a. P. Leroy (1980: 701-711), E. Vervliet (1983: 521-540), J. Lauwers (1983: 431-450).
- (8) Over de vredesbeweging in Vlaanderen: E. Van den Begin (1982: 279-304) en E. Van den Begin (1983).
- (9) Een bondige synthese van verschillende theorieën vindt men bij M. Dagnaud (1981: 384-405).
- (10) D. De Ruyter noemt dit de politiek van de vele kleine vuurtjes (1982: 350).